

in Strömquist, S., & Strömquist, G. (Ed.). *Kulturmöten, kommunikation, skola, Stockholm, Norstedts. 1988*

Tvärkulturell kommunikation *med särskild hänsyn till talspråklig interaktion*

Jens Allwood & Sven Strömquist

Inledning

Tvärkulturell kommunikation, det vill säga kommunikation mellan människor med olika kulturell bakgrund, har alltid varit och kommer säkerligen också framdeles att vara en viktig förutsättning för mänsklig samexistens på jorden. I denna uppsats vill vi visa hur man inom ramen för en allmän modell för mänsklig, främst (tal)språklig kommunikation kan redogöra för de faktorer som är viktiga i just tvärculturell kommunikation. Vi menar också att denna modell med fördel kan tjäna som utgångspunkt för Dig som vill kartlägga och förstå de speciella (tvärculturella) kommunikativa verksamheter som utgör Din språkliga närmiljö.

Vår uppsats bygger i väsentliga delar på Allwood (1985 och 1986) samt på Strömquist (1988).

Tvärculturell kommunikation

Låt oss nu något närmare analysera de begrepp som ingår i uttrycket *tvärculturell kommunikation*. Ett av de centrala begreppen är kultur. Detta begrepp har analyserats på flera olika sätt av olika forskare. Se Kroeber & Klockhohn (1952) för en redovisning av omkring 200 olika sätt att bestämma begreppet. Här kommer begreppet att användas på följande vis. Med kultur avser vi alla de drag som en viss grupp av människor har gemensamt, som dessutom är inlärd och inte givna med nödvändighet av naturen. Att gruppens medlemmar alla har två ben är alltså

inte ett kulturellt utan ett naturligt drag. Däremot skulle ett gemensamt sätt att gå som var specifikt för gruppen ifråga vara ett kulturellt drag.

Analytiskt kan man skilja mellan följande fyra huvudsakliga kulturaspekter:

- (1) *Tänkemönster* - gemensamma sätt att tänka, där tänka innefattar såväl sakliga uppfattningar som värderingar och mer känslomässiga hållningar.
- (2) *Beteendemönster* - gemensamma sätt att bete sig, alltifrån sätt att tala till sätt att idka näring och industri.
- (3) *Artefaktmönster* - gemensamma sätt att tillverka och använda materiella ting, alltifrån pennor till hus (artefakt = konstgjort föremål). Denna aspekt av kultur brukar särskilt uppmärksammas på museer.
- (4) *Spår i naturen* - de varaktiga språk gruppens framfart lämnar i den naturliga omgivningen. I uttrycken "agrikultur" och "kulturbygd" ser vi denna aspekt av kulturbegreppet.

Alla mänskliga verksamheter berör de två första aspekterna. De flesta verksamheter berör den tredje aspekten och de verksamheter om åtminstone ur ett ekologiskt perspektiv är de viktigaste berör dessutom den fjärde aspekten. När en viss verksamhet stadigvarande kombinerar flera av dragen brukar man säga att verksamheten institutionaliseras och att vi har att göra med en social institution.

På liknande sätt kan man tala om *en kultur* eller *en subkultur* när ett eller flera av dragen stadigvarande sammankopplas med en viss grupp av människor. Ofta tänker man sig att de grupper det gäller är nationella stater och talar om svensk kultur, fransk kultur etc. Gruppen behöver emellertid inte vara nationell. Vilken som helst under längre tid urskiljbar grupp duger. Vi kan alltså tala om tonårskultur, manskultur, arbetarkultur, bagarnas kultur eller göteborgarnas kultur. Ofta är kulturskillnader mellan grupper av denna typ lika stor som eller större än den som existerar mellan nationalstatskulturer.

Eftersom studier och utbildningsprogram rörande tvärculturell kommunikation oftast grundar sig på försök att komma åt national statskultur, finns en mycket stor risk för att man negligerar de betydande skillnader som finns mellan verksamheter, grupper och individer på en icke-nationell nivå. Inriktningen på nationalstatskultur i kombination med en strävan att hitta generaliseringar som är lätta att

förmedla leder vidare till en annan risk, nämligen den att man tar över stereotypa uppfattningar av så kallad nationalkaraktär som tillkommit för att tjäna vad en viss grupp uppfattar som sina egna eller nationella intressen (se Tingsten 1936). Man säger således till exempel att svensken är avundsjuk, skotten snål, fransmannen flärdfull etc.

Genom att ta hänsyn till verksamhetsvariationen bland en grupp människor kan vi börja få en förståelse för såväl inomnationalkulturella som mellannationalkulturella likheter och olikheter. Orsaksbilden måste emellertid sedan också kompletteras med t ex biologiskt och regionalt grundade olikheter.

En kultur, dvs sätt att tänka, bete sig etc, visar sig alltså i de verksamheter människorna i en viss grupp ägnar sig åt. En verksamhet kan här vara alltifrån att gräla till att jaga, fiska eller bruka jorden. De flesta människor deltar i flera verksamheter och kan i olika verksamheter komma att tänka och bete sig på väsentligen olika sätt. Det är stor skillnad mellan att vara pappa, präst eller älskare, men det är åtminstone i Sverige fullt möjligt för en person att inneha alla dessa roller.

När det gäller det andra huvudbegreppet i tvärkulturell kommunikation, *kommunikation*, följer vi väsentligen den analys som presenteras i Allwood (1976). Kortfattat skulle man i detta sammanhang kunna karakterisera kommunikation som överföring av information mellan människor på olika nivåer av medvetenhet och kontroll. Speciellt vill vi understryka det sista eftersom det särskilt i tvärkulturella sammanhang kan bli problem med sådana drag i kommunikation som har låg grad av medvetenhet och är svåra att kontrollera. Detta gäller t ex de sätt vi har att visa våra egna känslor och attityder och de sätt vi har att tolka andras.

Om vi så utgår från vad som sagts ovan om kultur och kommunikation skulle vi nu kunna definiera *tvärkulturell kommunikation* som överföring av information på olika nivåer av medvetenhet och kontroll mellan människor med olika kulturell bakgrund, där olika kulturell bakgrund innefattar både nationellt kulturella olikheter och olikheter som t ex ges av deltagande i de olika verksamheter som finns inom en nationell enhet.

En modell för språklig kommunikation

Låt oss nu titta lite närmare på hur kommunikationen inom en verksamhet fungerar. Den modell vi presenterar nedan är utformad med särskild hänsyn till tal-språklig interaktion, men är med mindre modifieringar giltig även för andra former av språklig kommunikation.

Beteendemönster och styrfaktorer

Talspråklig interaktion ansikte mot ansikte manifesteras i en rad olika beteenden, vilka för det mesta samverkar - mer eller mindre - med varandra. Bland dessa mönster kan vi urskilja följande:

<i>Kroppskommunikation</i>	(mimik, ögonkontakt, huvudrörelser, gester, kroppshållning)
<i>Talspråk</i>	(uttal, ordförråd, grammatik)
<i>Turtagning</i>	(hur deltagarna i interaktionen fördelar rätten till ordet mellan sig.)
<i>Återkoppling</i>	(signaler för att framkalla eller ge sin kommunikationspartner information om vissa grundläggande kommunikationsfunktioner såsom att uppfatta och förstå samt attitydmässig hållning)
<i>Sekvenser</i>	(hur den verksamhet man är ifärd med avgör hur man börjar, fortsätter, avslutar)
<i>Spatiala mönster</i>	(hur man står, sitter, ligger etc. i förhållande till varandra; även beröring i utvidgad bemärkelse hör hit)

Hur dessa mönster utformas beror bland annat på:

<i>Syfte (funktion)</i>	(vilken verksamhet den språkliga interaktionen ingår i och betjäna avgör oftast vilket syfte eller vilken funktion språket har. Dessutom måste man ta hänsyn till de deltagande individernas egna specifika syften (se nedan).
<i>Roller</i>	(vad samtalsdeltagarna har för relation till varandra eller vad de har för rättigheter och skyldigheter; till

<i>Artefakter</i>	exempel förälder-barn, man-kvinna, lärare-skoldirektör etc). (till exempel penna och papper, telefon, visselpipa, kläder, eller andra föremål som kan var väsentliga för verksamheten).
<i>Fysiska omständigheter</i>	(till exempel avståndet mellan dem som kommunicerar, bullernivå, möjlighet till ögonkontakt m m.)
<i>Biologiskt grundade faktorer</i>	(till exempel kön, ålder, trötthet, stress, eventuella handikapp etc.)
<i>Känslor</i>	(till exempel glädje, sorg, rädsla, förvåning etc.)
<i>Attityder, värderingar och motiv</i>	(till exempel om man är säker på något, om man tycker något är dåligt, om man önskar något.)

Kulturberoende variation

Utformningen av språklig kommunikation varierar mer eller mindre mellan de olika sammanhang vi kallar kulturer. Denna variation gäller alla de beteendefaktorer vi diskuterade i föregående avsnitt, liksom de flesta av styrfaktorerna. Vi ska i detta avsnitt med några exempel antyda vidden av denna variation.

Styrfaktorer

Syfte

Den språkliga kommunikationens syfte eller funktion ges dels av den verksamhet den ingår i, dels av de individuella syften verksamhetens deltagare har. I de flesta kommunikationssituationer har de som kommunicerar med varandra flera syften samtidigt med det de säger/gör. Oftast är dessa olika syften förenliga, men ibland kan de komma i konflikt. Sålunda kan olika etiska hänsyn såsom till exempel att visa respekt/artighet komma i konflikt med kognitiva hänsyn såsom till exempel att säga det man uppriktigt tror eller tycker. I denna typ av konflikt kan olika kulturer visa olika preferensmönster i en och samma typ av situation. Sålunda torde man t ex i Japan i samtal med överordnad oftare välja att visa respekt/artighet på bekostnad av sanning än vad man i Sverige skulle göra i motsvarande konflikt-situation.

Roller

En roll av ett visst slag, till exempel lärarrollen, kan i olika kulturer vara förknippad med delvis olika rättigheter och skyldigheter, såsom till exempel rätt att aga elev, rätt till tjänstebostad, skyldighet att ha regelbunden kontakt med elevernas föräldrar etc. På ett liknande sätt kan innehållet i elevrollen variera med avseende på till exempel plikt att ställa sig upp vid växling till talarrollen, rätt att ge läraren gåvor som ett slags påtryckningsmedel, rätt att ta ordet under lektion, rätt att ifrågasätta giltigheten i lärarens resonemang etc.

Artefakter

Vilka tillverkade föremål man använder sig av i olika kulturer varierar mycket. Nämnas kan till exempel variationen i hur man klär sig eller (i övrigt) smyckar sig. På skolområdet är närvaro av olika tekniska hjälpmedel såsom overheadprojektor, bandspelare etc, utmärkande för ett samhälle av västerländskt snitt i högkonjunktur, medan stora delar av världens skolverksamhet bedrivs utan att till exempel varje elev har tillgång till vare sig penna eller papper.

Fysiska omständigheter

Dessa omständigheter kan variera drastiskt från kultur till kultur. Jämför t ex den täta regnskogen (som omöjliggör visuell kontakt över längre avstånd, varför t ex trummor kan vara ett distansöverbryggande kommunikationshjälpmedel) med havsvidder (där visuell kontakt över längre avstånd är möjlig, varför t ex ljus eller flaggsignalering är effektiv). Eller jämför tomma eller halvtomma kupéer i ett tåg på glesbygden med en tunnelbanevagn i en storstad under rusningstid.

Känslor och attityder

En viktig aspekt av att bli delaktig i en grupp eller kultur är att bli delaktig i de värderingar och attityder som utmärker gruppen eller kulturen. Sålunda tenderar en förtryckt minoritet att utveckla delvis andra attityder alltifrån politisk hållning till t ex språksyn än vad elitskiktet inom en majoritetskultur gör. i samspel

Men även känslstrukturen hos en individ utvecklas i samspel med den speciella kultur som individen socialiseras in i. Sålunda torde till exempel en tillvaro som munk med celibat, religiös hängivelse etc. medföra deprivation av vissa delar av känslolivet och stimulans av andra på ett sätt som drastiskt skiljer sig från till exempel en tillvaro som prostituerad.

Kommunikationsbeteende

(a) Kroppskommunikation

Mimik och ögonkontakt

Hur mycket två samtalare tittar på varandra kan variera mycket mellan olika individer inom en och samma kultur (jfr Argyle 1967). Det finns emellertid en allmän tendens till mer ögonkontakt mellan talare av samma kön än mellan talare av olika kön. Bland kulturberoende skillnader kan nämnas att i stora delar av till exempel borta i Asien undvikande av ögonkontakt kan tolkas som ett uttryck för respekt (i synnerhet när underordnad undviker blickkontakt med överordnad), medan man i till exempel Sverige ibland tolkar undvikande av ögonkontakt som en indikation på att vederbörande ljuger eller är skuldmedveten el. dyl.

Gester och kroppshållning

Gester och kroppshållningar är föremål för en betydande kulturell variation vare sig de är symboliska (språkliga) -såsom t ex olika gester för negation ("nej") eller hälsning ("hej") etc - eller mer direkt relaterade till det som de uttrycker (t ex kroppsskakning som tecken på att man fryser). Vad beträffar uttryck för t ex smärta - såsom att grimasera eller ta sig för den del av kroppen som gör ont - finns stora likheter över världen, men även dessa uttryck kan variera på ett kulturbetingat sätt med avseende på t ex hur mycket man visar glädje, smärta, rädsla etc.

Huvudrörelser

Medan man i till exempel Nordeuropa företrädesvis skakar på huvudet som ett uttryck för negation, finner man i ett bälte från Balkan till Iran vanligen ännu ett annat beteende för samma funktion, nämligen en huvudrörelse bakåt-uppåt med samtidig ögonbrynhöjning. Som en nedbantad variant av detta senare mönster förekommer mer ofta ögonbrynhöjning - gärna i kombination med tungspets-smackning - i stora delar av Medelhavsområdet.

(b) Talspråk

Uttal

Varje språk har sitt förråd av minsta betydelseskiljande ljudenheter eller fonem. Detta förråd varierar i världens språk mellan cirka 16 i polynesiska språk och ett 80-tal i kaukasiska språk. Vid sidan om fonemen finns också vad som brukar

kallas prosodi, intonation eller melodi, dvs ljudegenskaper vars räckvidd är längre än enskilda ljud. Prosodins främsta funktioner är följande: 1) Signalera biologisk, social och regional identitet, t ex att talaren är en medelålders kvinnlig göteborgsk snabbköpskassör. 2) Signalera rytm och betoning. 3) Signalera vilka enheter som betydelsemässigt hör ihop. 4) Signalera känslor och attityder. Inte minst den sistnämnda funktionen tycks uppvisa stora kulturbundna skillnader.

Eftersom prosodiska mönster för de flesta människor troligen ligger på låg medvetandenivå, innebär detta att risken för sådana feltolkningar som man inte är medveten om är betydande när man kommunicerar med människor med annan kulturell och språklig bakgrund.

Ordförråd

I varje kultur återspeglar vardagsspråkets ord och fraser de behov, värderingar och attityder som har varit vanliga och starka och som man därför haft behov att kommunicera om. Människor som lever i ett område med öken har för sitt dagliga bruk utvecklat ett ordförråd som tillåter dem att skilja mellan många sorters sand medan människor som lever i områden med mycket snö i stället har utvecklat ett ordförråd som tillåter dem att skilja mellan olika sorters sno.

En av de skillnader i ordförråd som undersökts mest gäller skillnader mellan olika språks färgord. Figuren nedan visar hur stora olikheter som kan finnas inom detta område. (Källa: Berlin & Kay, 1969.)

Jele Nya Guinea	Tiv Nigeria	Hannuo Filip- pinerna	Ibo Nigeria	Tzeltal Mexiko	Slätt- Tamil Indien	Nez Perce Nord- amerika	Svenska Europa
mörk	mörk	mörk	mörk	mörk	mörk	mörk	mörk
	röd	röd	röd	röd	blå	brun	brun
	grön	grön	grön	grön	röd	blå	grå
				gul	grön	grön	blå
ljus	ljus	ljus	ljus	ljus	gul	gul	skär
					ljus	ljus	grön
							röd
							orange
							gul
							ljus

För en diskussion av effekterna av skillnader i ordförråd som dessa, se t ex Berlin & Kay (1969) och Allwood (1983). Klart är emellertid att förståelseproblemmen kan uppstå i kommunikation mellan representanter för olika kulturer på att man har

olika förväntningar på vilka distinktioner och nyanser man bör kunna uttrycka med hjälp av sina ord.

Grammatik

En annan dimension som skiljer olika språk från varandra är deras grammatiska uppbyggnad. Till exempel, vilka böjnings- och avledningskategorier finns det i språket? På svenska kan man genom böjningsformer på ett substantiv markera antal och bestämdhet, t ex *flickorna*, men inte på kinesiska, där detta antingen får framgå underförstått eller genom användande av självständiga ord som uttrycker antal och/eller bestämdhet.

Språk uppvisar också stora skillnader i grundläggande ordföljdmönster. Ett sätt att klassificera språk utgår från den grundläggande ordningsföljden i påståendesatser mellan subjekt (S), verb (V) och objekt (O):

SVO	SOV	VSO	VOS	OVS	OSV
svenska	japanska	arabiska	malagesiska	hixkaryana (språk i Karibien)	inga säkra fall

Genom att klassificera världens språk på detta sätt finner man också en intressant likhet mellan dem, nämligen att 99 % tillhörde de tre första kategorierna, SVO, SOV eller VSO. Subjektet står i alla tre typerna före objektet. Varför detta mönster är det vanligaste har dock ännu ej fått någon helt tillfredsställande förklaring.

Som ett ytterligare exempel på hur grammatiska skillnader mellan språk kan ta sig ut kan vi jämföra följande två påståendesatser, den svenska satsen "pappa kastade bollen" och motsvarande sats på turkiska:

Svenska	<i>Pappa</i>	<i>kasta - de</i> [preteritum]	<i>boll - en</i> [bestämd] [singularis] [utruml]
	subj.	verb	obj.

Turkiska	<i>Baba - m</i> [1:a]	<i>top - u</i> [bestämd]	<i>at - ti</i> [preteritum]

person, possessiv]	[objekt]	[3:e person] [singularis] [bevittnat av talaren]
subj.	obj.	verb

Vi kan bl a lägga märke till att svenska är ett SVO-språk, medan turkiska är ett SOV-språk. Vidare ser vi att delvis olika begrepp har byggts in i de olika språkens grammatik på den morfologiska nivån: medan det svenska verbet i exempelsatsen bara kodar preteritum, så kodar det turkiska verbet dessutom 3:e person, singularis, samt den ur ett svenskt perspektiv exotiska kategorin bevittnat av talaren. (Se vidare Strömquist 1984:105ff.)

Interaktionsmönster

Turtagning

I Skandinavien följer vi i de flesta situationer principen "en talare i sänder" och det blir ibland en kort tystnad i samband med talarbytet. I till exempel Sydeuropa eller Latinamerika har man däremot väsentligt mindre tystnad i samtal. Man växlar ofta till talarrollen innan den som håller på att tala har tystnat. Detta är ett normalt uttryck för engagemang och delaktighet i samtalet.

Återkoppling

I alla språk tycks finnas såväl verbala som icke-verbala (kropps rörelser) sätt att både framkalla och ge återkoppling. På svenska finns t.ex. följande återkopplingsframkallare: *inte sant, eller hur, eller, va*. På många språk används liknande uttryck. Ofta innehåller de ord för disjunktion, negation, sanning eller korrekthet, t. ex. *n'est ce pas* ("är det inte så" franska), *ne pravda li* ("inte sant", ryska), *nicht wahr* ("inte sant", tyska), *no es cierto* ("inte är säkert", spanska). På engelska har återkopplingsframkallande grammatikaliserats genom de s.k. "tag"-frågorna: *you smoke, don't you* ("du röker, gör du inte"). I Sverige kan man också framkalla återkoppling genom att t.ex. skjuta fram huvudet och höja ögonbrynen.

När det gäller återkopplingsgivare finns på svenska flera hundra uttryck. En del av dessa är ur ett tvärkulturellt perspektiv ovanliga. Detta gäller t.ex. det svenska beteendet att utnyttja även inandningsluft för att säga *ja* eller *nej*, vilket av personer med annan kulturbakgrund ofta tolkas som t.ex. lungbesvär eller åter-

hållen känsla. Det gäller också följande serie återkopplingsgivare: *ja - jaha, jo, - joho, nä - nähä, m - mhm, a(h) - aha*, dvs. första ordets vokal eller vokalersättare upprepas föregånget av ett "h".

Även om de flesta kultur- och språkgemenskaper verkar ha medel för att framkalla och ge återkoppling, finns viktiga skillnader mellan dem. En sådan gäller om återkopplingen sker övervägande verbalt och auditivt eller om den sker med kroppsrörelser och mottas visuellt. Återkopplingsmönstret är här t ex beroende av kulturens mönster för blickkontakt. I japansk kultur t ex där direkt blickkontakt kan tolkas som brist på respekt eller som aggression, finner vi därför mycket auditiv återkoppling, medan det, enligt studier vi gjort, mellan spanstalande latinamerikaner tycks förekomma mindre auditiv återkoppling och mer icke-verbal visuell återkoppling.

Sekvenser

Hur det är lämpligast att inleda en interaktion kan variera mycket mellan olika kulturer. Medan man i Sverige t ex använder frågor om hur man mår företrädesvis till personer som man redan känner, är motsvarande fråga i stora delar av t ex arabvärlden standard som öppning vid de flesta interaktioner, - även vid vad en svensk skulle uppfatta som relativt anonyma interaktioner såsom t ex expedit - kund.

Spatiala mönster

Ett annat område där klara kulturberoende skillnader tycks finnas gäller närhet och beröring mellan personer i ett samtal. I kulturer med nordvästeuropeiskt ursprung gäller i stort att vuxna män avstår från att beröra varandra under samtal och dessutom håller ett längre avstånd till varandra än vad t ex vuxna män från medelhavskulturerna skulle göra. De senare uppvisar också en större frekvens av beröring under neutrala samtal. Se Hall (1959) och Argyle (1975).

Bestämning av betydelse- och förståelseprocessen

De allra flesta språkliga uttryck är vaga och mångtydiga (har en oklar innebörd), om de tas ur sitt sammanhang var för sig. Deras innebörd blir klarare (deras betydelse avgränsas), om de sätts in i ett sammanhang. Detta förhållande ligger till grund för förståelseprocessen. Att förstå ett stycke ny information innebär att relatera den till information som man redan har lagrad i minnet - till sammanhang som gör den nya informationen meningsfull. En kardinalfaktor i förståelse-

processen är syfte. Givet ett syfte kan man se ett beteende som *relevant* eller irrelevant, som något som kan utgöra ett medel för att nå syftet eller som något som kan diskvalificeras som ett sådant medel.

Vad ett uttryck (ett ord, en fras, ett yttrande, ett tonfall, en gest etc) kan betyda för en individ beror på vilka sammanhang individen kan koppla uttrycket till så att det blir meningsfullt. Vidden av de sammanhang som på detta sätt kan kopplas till ett uttryck utgör vad vi kan kalla uttryckets *betydelsepotential* (Rommetveit, 1974) för individen.

En möjlig övning i klassrummet för att öka elevernas medvetenhet om olika ords och uttrycks betydelsepotential och eventuellt också vidga denna är att uppmana dem att tänka ut så många olika sammanhang (situationer) - faktiska eller hypotetiska - som möjligt, till några givna uttryck där varje sådant tänkt sammanhang i vilket uttrycket sätts in, ger uttrycket en (delvis) ny innebörd. Sålunda kan man till exempel relatera yttrandet "badbyxor förbjudet" till låt oss säga sammanhangen nudistläger respektive kyrka. I det förra sammanhanget blir innebörden i yttrandet något i stil med "badbyxor är alltför påklätt" medan den i det senare sammanhanget snarare blir "badbyxor är alltför avklätt". Uttrycket "problemfamilj" kan bland t ex socialkuratorer betyda "en familj som har problem" medan samma uttryck bland administrativ personal på en högre nivå i kommun eller landsting kan betyda "en familj som inte passar in i vårt (bidrags-etc) system- (dvs en familj som vi har problem med). Betydelsen hos ordet "gud" ser ut på ett annat sätt om det förankras i en världsåskådning där gud ses som lika relevant för världsliga som för andliga aspekter av livet än om det förankras i en världsåskådning där gud ses som relevant för en mer begränsad del av livet (jfr Sander, denna volym). Det slags kreativitet som tränas i denna typ av övning (eller liknande övningar) kan tänkas göra eleverna mer uppmärksamma på olika sätt att förstå och tolka språkliga uttryck samt öka deras förmåga att reda ut missförstånd (se vidare nedan).

Mängden av möjliga tolkningar för ett visst uttryck kan alltså vara olika för två kommunicerande parter, A och B. Det kan emellertid också vara så att bland vad som utgör möjliga tolkningar för både A och B, så har A och B olika preferenstolkningar (förstahandstolkningar). Betrakta i detta sammanhang följande gåta, som kan ses som ett slags övning i att medvetandegöra preferenstolkningar:

En pojke och hans far råkade ut för en svår trafikolycka. Fadern omkom omedelbart. Pojken fördes i ilfart till sjukhus. När pojken några minuter

senare låg på operationsbordet utbrast kirurgen som ledde läkarlaget bestört: "Min pojke!"

Fråga: Hur kunde pojken som skulle opereras vara son till kirurgen som ledde operationen?

Kommentar: Frågan är svår inte minst på grund av gåtans informationsstruktur: fadern fokuseras i gåtans inledning och lyssnaren förleds på så sätt att tro att fadern också fortsättningsvis ska spela en huvudroll. Det ligger därför nära till hands att ta för givet att kirurgen är en man, närmare bestämt den förolyckade fadern. Men kirurgen kan ju vara pojken mor. Denna lösning på gåtan är förmodligen också svåråtkomlig på grund av en preferenstolkning av kirurg som vi gör utifrån vanliga samband mellan kön och yrken i vår kultur. Det skulle vara intressant att se i vilken utsträckning människor som är delaktiga i en kultur där det är lika självklart att kvinnor kan vara kirurger låter sig förledas av gåtan.

Låt oss nu övergå till att diskutera några interaktiva aspekter på förståelse och förutsättningar för ömsesidig förståelse mellan dem som kommunicerar.

När vi analyserar till exempel ett samtal mellan A och B, kan vi utsträckning A och B förstår varandra. För det första: har A kunskaper som räcker för att A ska förstå det som B säger på samma sätt som B eller på ett sätt som liknar B:s? För det andra: hur djupt behöver det som sägs etc förstås? Detta är bland annat beroende av vilken verksamhet kommunikationen är en del av.

Allwood & Abelar (1985) ger ett exempel på hur två kommunicerande parter i tvärkulturell kommunikation förstår varandra i ett avseende men inte i annat: En infödd svensk talare bad sin latinamerikanska väninna Luisa köpa "en bit grev". Luisa berättade senare att hon förstått uppmaningen som att hon skulle köpa en "vit grev". Detta missförstånd uppdagades emellertid inte under själva interaktionen, och Luisa gick till ostdisken och köpte en bit vit grev. Trots att hon alltså tänkte på det efterfrågade föremålet på ett annat sätt än uppdragsgivaren (nämligen med utgångspunkt i dess färg), förstod uppdragsgivaren, Luisa och expediten i ostaffären varandra såtillvida att de syftade på samma föremål i kommunikationssituationen, och detta räckte för att transaktionen skulle lyckas. Om verksamheten i stället hade varit till exempel att övertyga, rådgöra i en moralisk konfliktssituation, eller förmedla en upplevelse, hade det förmodligen krävts ömsesidig förståelse i fler avseenden än vad som var fallet i exemplet med ostköpet.

Olika personer kan alltså förstå ett och samma ord, yttrande, gest, tonfall etc eller kombinationer av dessa på (delvis) olika sätt och med olika förståelsedjup. När en individ inte kan koppla ett tycke information till sammanhang som gör informationen meningsfull för honom, kan vi säga att det föreligger brist på förståelse hos individen.

Man kan - om man vill - göra en distinktion mellan brist på förståelse och missförstånd. Ett missförstånd föreligger när de kommunicerande parterna, A och B, relaterar ett visst stycke information till olika sammanhang (A relaterar informationen till ett annat sammanhang än B). Brist på förståelse behöver emellertid inte innebära att informationen på detta sätt kopplas till olika sammanhang. Det som fokuseras av begreppet brist på förståelse är att informationen är otillräcklig.

Det är lätt att inse att den omfattande kulturella variation, som kommunikativa beteenden (verbala och Icke-verbala) och interaktionsmönster och det sätt som dessa tolkas på är föremål för, bäddar för möjligheter till missförstånd eller brist på förståelse i tvärkulturell kommunikation. I t ex ett samtal mellan en person från Medelhavsområdet (m) och en från Skandinavien (s) kan s uppfatta m som ovanligt intensiv, kanske påträngande etc, på grund av att m ställer sig närmare s än vad s tycker är motiverat och att m ofta bryter in i s:s tal när m växlar till talarrollen ("m låter mig inte tala färdigt!"), medan m uppfattar s som ovanligt återhållsam, kanske oengagerad etc. En utförlig diskussion och exemplifiering av brist på förståelse och missförstånd i tvärkulturell kommunikation ges av Allwood & Abelar (1985).

Nu skall emellertid understrykas att om de kommunicerande parterna har (delvis) olika utgångspunkter i form av (delvis) olika syften, kunskap, erfarenheter, beteendepertoar och språkbehärskning etc, så behöver detta inte vara ett oöverkomligt hinder för lyckad kommunikation. I själva verket torde ett visst mått av sådana skillnader vara normalfallet även inom till exempel en och samma så kallade språk- eller kulturgemenskap. Direkt kommunikation mellan människor erbjuder sedan möjligheter att reducera dessa skillnader.

En mycket viktig egenskap hos talspraksinteraktion är möjligheten till *fortlöpande ömsesidig anpassning*: de som turas om att tala i samtalet kan fortlöpande anpassa och modifiera vad de säger och hur de säger det utifrån den återkoppling de får (jfr ovan), det vill säga de svarssignaler och tecken på förståelse, skepsis, engagemang etc. som lyssnaren kontinuerligt kan ge medan han lyssnar. Detta samspel mellan talare och lyssnare ger samtalet dess karakteristiska

dynamik. Det händer hela tiden saker i samtal; deltagarna kommer successivt i nya lägen genom att säga saker och genom att bearbeta den information de får. Genom denna dynamik förändras kontinuerligt såväl det som utgör samtalarnas ömsesidiga kunskap som djupet hos deras ömsesidiga förståelse. Deltagarna i ett samtal är delaktiga i en process där betydelse formas och avgränsas, - där innebörden av det som sägs kommer fram genom ömsesidig anpassning. I många situationer har samtalsdeltagarna emellertid olika mycket makt att styra denna anpassningsprocess; någon eller några har mer makt än de övriga att bestämma vad som kan eller bör menas med det som sägs eller hur ett visst innehåll kan eller bör uttryckas. Sålunda brukar föräldrar ha mer sådan makt än barn, lärare mer än elever, infödda talare mer än andraspråksinlärare, OSV.

Gräv där Du står!

Vi har här illustrerat hur olika faktorer i språklig kommunikation är föremål för kulturbetingad variation med generaliseringar som svepte över mycket stora kulturområden (Skandinavien, Medelhavsområdet, bortre Asien etc). Risken med sådana generaliseringar är att de abstraherar bort den omfattande "mikrokulturella" variation som betingas av olika gruppbildningar och verksamhetsområden på regional och lokal nivå, och att de kan leda till eller befästa stereotypa kulturruppfattningar. Det är därför en viktig uppgift att kartlägga den mikrokulturella variationen, att beskriva och försöka förstå de kommunikativa sammanhang och utvecklingsprocesser som man själv är delaktig i, att öka sin medvetenhet och förståelse av sin egen språkliga närmiljö.

Detta är en mycket angelägen uppgift inte minst i skolan: Vilken språklig och kulturell variation (lokal såväl som nationsöverskridande) finns representerad i just Din skola? Hur varierar utformningen av kommunikationen med de olika verksamheter som genomförs där (i de olika skolämnena, på raster, i matsalen, i lärarrummet etc)? Hur avgränsas betydelse inom ramen för dessa olika verksamheter? Vilken förståelse av de fenomen som finns i skolan har barnen, ungdomarna, lärarna? Vilka missförstånd uppstår? Hur löses de? etc.

Vi hoppas att den modell för språklig kommunikation som vi presenterat ska kunna tjäna som underlag för ett sådant arbete.

För vidare läsning

Allwood, J. *Linguistic communication as action and cooperation*, Gothenburg Monographs in Linguistics 2, Göteborg-, universitet: Institutionen för lingvistik, 1976.

Allwood, J. Kan man tänka oberoende av språk?, i U. Teleman (red), *Tal och tanke*, Liber, Lund, 1983.

Allwood, L. Tvärkulturell kommunikation, i J. Allwood (red.) *Tvärkulturell kommunikation*, Göteborgs universitet: Institutionen för lingvistik, 1985.

Allwood, J. Some perspectives on understanding in spoken interaction, i Furberg, Wetterström & Åberg *Logic and abstraction*, Acta Universitatis Gothoburgensis, 1986.

Allwood, J. & Abelar, Y. Lack of understanding, misunderstanding, and adult language acquisition. I *Tilburg Studies in Language and Literature* 6, Tilburg University, 1985.

Argyle, M. *The psychology of interpersonal behaviour*, Penguin, 1967.

Argyle, M. *Bodily communication*, Methuen, London, 1975.

Berlin, B. & Kay, P. *Basic color terms - their universality and evolution*, University of California Press, Berkeley, 1969.

Hall, E.T., *The silent language*, Doubleday, Garden City N.Y. Berkeley, 1959.

Kroeber, A.L. & Klockhohn, C., *Culture - A critical review of concepts and definitions*, Peabody Museum Papers 47: 1, Harvard University Press, Cambridge, Mass., 1952.

Rommetveit, R., *On message structure*, John Wiley, London, 1974.

Strömquist, S. *Barns språk - teorier och iakttagelser*, Liber, Malmö 1984.

Strömqvist, S., Samtal som arbetsform: några teoretiska synpunkter, i S. Strömqvist & G. Strömqvist *Samtal som arbetsform*, Vad Hur Varför 1, Göteborgs universitet: institutionen för metodik i lärarutbildningen, 1988.

Tingsten, H., *Den nationella diktaturen: Nazismens och fascismens idéer*, Bonniers, Stockholm, 1936.